

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Individ och gemenskap

Ilmakunnas, Johanna; Vainio-Korhonen, Kirsi

Published in:
Adelns historia i Finland

Published: 01/01/2023

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Ilmakunnas, J., & Vainio-Korhonen, K. (2023). Individ och gemenskap. In J. Haikari, M. Hakanen, A. Lahtinen, & A. Snellman (Eds.), *Adelns historia i Finland* (pp. 205-228). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland; No. 872). Svenska litteratursällskapet i Finland. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202402167465>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

INDIVID OCH GEMENSKAP

Nätverk, släktrationer och vänner

Adelsmännens och adelskvinnornas familje- och släktrationer var tydligt skönjbara i varje del av deras liv från vaggan till gravan. Den nyfödda upptogs genast i nätverket genom det omsorgsfulla valet av gudföräldrar. Dessa var ett viktigt stöd som knöt den nyfödda ännu närmare de egnas skara, både till de närmaste släktingarna och till de inflytelserika beskyddarna av högre rang än barnet och dess föräldrar.¹⁴

Vare sig barnet var en flicka eller en pojke skulle det få de bästa tänkbara gudföräldrar. I den imponerande förteckningen över gudföräldrarna till kapten Anders Munsterhjelm och hans fru Vendela Glansenstiernas förstfödda dotter Sofie Munsterhjelm nämns nio mans- och hela tolv kvinnonamn. Trots att Sofies föräldrar tillhörde lågadeln var tio av gudföräldrarna av högadlig grevlig och friherrlig släkt, tio hörde till den lägre adeln och bara en var icke-adlig.

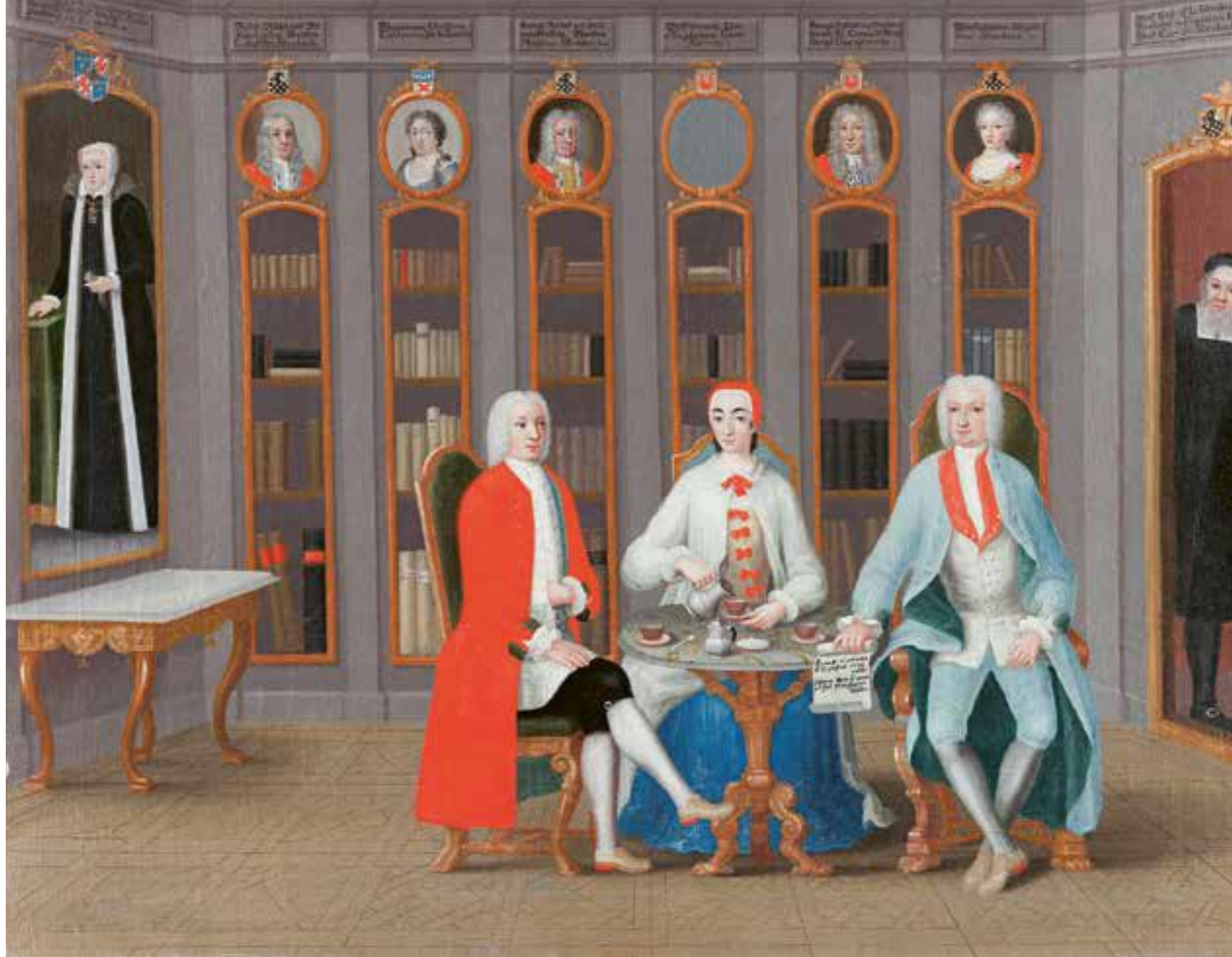
Vintern 1801 var det först och främst lilla Sofies far- och morföräldrar som samlades vid dopfunten. Övriga gudföräldrar var de grevliga bröderna till barnets mormor och deras makor, Anders Munsterhjelm syster Anna, tre fastrar och mostrar ingifta i släkterna Rehbinder och Aminoff samt ägaren av Anjala gård i Elimä, friherre Rabbe Gottlieb Wrede och hans dotter Charlotta, som i sin tur var kusin till och nära vän med barnets mor Vendela Glansenstierna. Grannarna representerades av Sesta gårds ägare, general Carl Gustaf Ehrnrooth och Ersta gårds ägare, kapten Reinhold Wilhelm Gripenberg med maka. Den mest ansedda gudföräldern var den finska arméns dåvarande överbefälhavare, greve Wilhelm Mauritz Klingsborg. På kvinnosidan kröntes den aktningsvärda skaran av friherrinnan Catarina Fleming af Liebelitz, maka till Johan Henrik Munck som var landshövding i Nylands och Tavastehus län.¹⁵

När en adelsman eller adelskvinna närmade sig vuxen ålder erbjöds möjligheten att befästa släktnätverken genom äktenskap. För ambitiösa

adelsmän kunde det innebära en avgörande chans att få en ämbetskarriär eller politiskt inflytande. Arvid Horn, som upphöjdes till greve 1706 och hade en betydande karriär som officer, diplomat och statsman, gifte sig tre gånger och i samtliga giftermål var hustruns släktrationer en bidragande orsak till hans avancemang. Särskilt betydelsefullt var hans första hustru Anna Beata Ehrenstéens släkt nätverk, som knöt Horn till den inflytelserika riksrådsadeln och hovet. Hans andra hustru Inga Törnflycht medförde en stor förmögenhet och släktskap med en nyadlad köpmannasläkt, och den tredje hustrun, grevinnan Margareta Gyllenstierna, stärkte Horns band till riksrådsadeln ytterligare.¹⁶ Greve Ernst Johan Creutz bildade nätverk med släkter inom riksrådsadeln när han 1711 gifte sig med friherrinnan Ebba Margareta Banér. Creutz släkt nätverk sträckte sig vida kring. Hans far hade nämligen varit gift tre gånger och makornas egna släkt nätverk knöt familjen Creutz allt starkare till de högadliga riksrådskretsarna.¹⁷

Makarnas släktrationer belyser tydligt hur små och sammanflätade adelskretsarna i Finland var. De flesta adliga i giftasvuxen ålder var släkt med varandra och kände i regel varandra från barndomens lekar. Vendela Glansenstiernas föräldrar, grevinnan Sophie Creutz och kapten Lars Reinhold Glansenstierna, hade gift sig på Malmgård i Pernå i juni 1772. Några decennier dessförinnan hade Sophies farfars syster Elsa Creutz ingått äktenskap med Lars farfar. Glansenstierna var ursprungligen en svensk prästsläkt vars första adliga företrädare var Sophies fästmans farfars far, överstelöjtnant Lorens Glans. Framgångsrika äktenskap hade knutit denna unga finska adelsfamilj till äldre släkter i Sverige, Finland och Baltikum – utöver släkten Creutz även till släkterna Grünewald, Sparre, Torwigge och von Essen.¹⁸

Lars Reinhold Glansenstierna, som tillhörde lågadeln, drog säkerligen fördel av Sophie Creutz högadliga familjebakgrund och släktrationer. Sophie Creutz föddes in i en gammal och mäktig finsk släkt. Som grevedotter hade hon dessutom rätt att även som gift använda titeln ”grevinnan Glansenstierna” trots att hennes make tillhörde den obetitlade lägre adeln och endast var en ”herr Glansenstierna”.¹⁹ Utöver hovsysslor kunde adelskvinnor inte skaffa sig någon yrkes- eller ämbetsställning, men de kunde understryka sin höga börd genom att fortsätta begagna sig av sin medfödda grevliga eller friherrliga rang även efter äktenskapet. På 1700-talet använde sig kvinnorna av både sitt eget och sin makes efternamn parallellt, vilket ytterligare framhävde släkt nätverkens betydelse och kvinnornas position i dem.

Gustaf Leonard Stenbock, Fredrika Horn och Carl Magnus Stenbock till bords med te eller kaffe i kopparna. Salongens väggar pryds av porträtt av tidigare generationer, bland annat ett helpporträtt av änkedrottning Katarina, Gustav I:s tredje gemål, i sin medeltida vita änkeslöja. Carl Fredrik Svans målning är från omkring 1740.

Makens och makans börd och ekonomiska ställning undersöktes alltid noggrant vid ett adelsäktenskap, och särskilt kvinnan skulle helst välja en adelsman – en icke-adlig man fick hon bara äkta med kungens medgivande. Icke-ståndsmässiga äktenskap blev långsamt vanligare, men om en fästman saknade adelsköld var det viktigt att han i övrigt hade en god samhällsställning. Han skulle gärna vara officer, domare, storborgare eller präst. En adlig hustru var det säkraste sättet för en man utan adelsvärdighet att höja sin egen ståndstillhörighet och påskynda karriären; ett äktenskap med en adelskvinna var i regel mycket fördelaktigt för en uppåtsträvande man.²⁰

Till de gamla nyländska adessläkterna hörde även Barbro Christina Hästesko-Fortuna och Johan Wentzel Rotkirch som gifte sig i Strängnäs i Sverige 1721. Stora nordiska kriget hade hunnit göra bruden till

föräldralös, änka och rysk krigsfånge redan innan hon träffade Rotkirch, som tjänstgjorde som löjtnant vid Södermanlands regemente. Hästesko-Fortuna hörde via båda föräldrarna till en släkt där många av de manliga medlemmarna var officerare och ägde gods i södra Finland. Dessa släktrationer gav i sin tur Rotkirch vars släkt var naturaliserad, alltså inlemmad i den svenska adeln på 1600-talet, en anknytning till den lokala adeln och jordegendomen i östra Nyland. Efter krigets slut kunde paret bilda familj på Stensböle gård i närheten av Borgå som Barbro Christina Hästesko-Fortuna hade ärvt av sin mor.²¹

Släktskaps-, vänskaps- och grannskapsnätverken förenade också adelsmännen i deras politiska strävanden. Under 1700-talets senare hälft bildades en gruppering i sådant syfte bland överste Göran Magnus Sprengtportens släktingar, vänner och grannar. Gruppen är känd för sitt agerande mot Gustav III i Finlands sydöstra del. Till detta täta nätverk hörde Sprengtportens svåger Lars Reinhold Glansenstierna och dennes maka Sophie Creutz familj från Malmgård i Pernå, Sprengtportens kusinbarn Carl Reinhold von Essen från Paaso gård i Heinola och von Essens svåger Christer Ramsay från Nynäs i Heinola samt Sprengtportens officerselever, greve Robert Wilhelm De Geer från Tervik i Pernå och Johan Tandefelt från Eknäs i Borgå. Tandefelt var dessutom gift med Catharina Glansenstierna, kusin till Lars Reinhold Glansenstierna som var en av Sprengtportens mest lojala anhängare. Gruppen inbegrep även friherre Bertel Stackelberg, make till Robert Wilhelm De Geers syster Ottiliana De Geer, från Ratula gård i Artsjö.²²

Även under den sista färden högtidliggjordes adelsmannens begravningsfölje av släktvapen som för dess åskådare manifesterade den dödes högvördiga familje- och släktband. På 1600-talet innefattade de mest praktfulla adelsbegravningarna förridare, sorgmarskalk, hästar, fanor, vapen och musik.²³ Hedersuppgiften för prestaverna, som gick framför begravningsprocessionen, var att bära släktens praktfullt målade vapensköldar framför den dödes kista – samma vapensköldar som i dag kan beskådas på väggarna i gamla kyrkor. Sammantaget påbörjades de adligas liv i släktens hägn och avslutades också ofta omslutet av släktens omsorg. Även om varje liv inbegrep sina egna individuella erfarenheter och lösningar var det härkomsten som utgjorde ramen.

Födelse, barndom och ungdom

En barnafödelse var ingen privat händelse inom kärnfamiljen. Det äkta parets närstående samlades ofta i föderskans hem eller i grannskapet för att invänta barnets födelse. Om föderskans mor var i livet var hon sin dotters främsta stöd vid förlossningen. Detta innebar också att modern fanns nära till hands för sin hedersamma uppgift att bära fram barnet till dopet.

Utbildade barnmorskor erbjöd professionell hjälp. Helsingfors stadsbarnmorska Anna Ekman nödgades stanna på Gammelbacka gård i Borgå i veckor i väntan på förlossningen hos kapten Göran Magnus Sprengtporten och dennes maka Anna Glansenstierna, och den den blivande fadern tvingade barnmorskan att hysa in sig på herrgården tills nedkomsten ägde rum i februari.²⁴

Enligt tidens bruk avklarades dopet raskt när det adliga barnet bara var en eller två dagar gammalt. Barn till ”vanligt folk” döptes vid dopfunten i kyrkan där prästen frågade gudföräldrarna om barnets namn och sedan öste vatten över den nyföddas huvud. Adelsbarnen döptes däremot i regel hemma eftersom de högättade inte ansåg det vara passande för deras ställning att delta i kyrkliga förrättningar tillsammans med allmogen. Hemmadopen spred sig inte till det övriga samhället förrän ett par hundra år senare.²⁵

Dopet var alltid en storslagen fest där den nya familjemedlemmen för första gången presenterades för släkten. Redan tidigt försökte man med hjälp av lagar stävja dopdräkternas prakt, antalet gudföräldrar, festligheterna i samband med dopet och de överdådiga gåvorna. Icke desto mindre kläddes adelsbarn som föddes på 1700-talet praktfullt för sin första fest, ibland rentav i ytterst moderiktig spets och i ljusblå eller rosa siden. Under senare hälften av 1700-talet blev ljusblått gossebarnens och rosa flickebarnens signaturfärg i Finland. Barnets kön framgick sedan gammalt även av mössan som dopbarnet bar. Med dess hjälp kunde man genast se det nyfödda lindebarnets samhälleliga ställning och rang som skilde sig mellan män och kvinnor. Kvinnor varken ärvde eller kontrollerade sin förmögenhet och ingick inte äktenskap på samma villkor som männen. Antalet gudföräldrar för ett adelsbarn var begränsat till nio par – alltså arton gudföräldrar – medan prästerskapet och borgerskapet fick nöja sig med tre par.²⁶

Enligt en sed med medeltida anor framgick den nyföddas släktnätverk av förnamnen det fick. Grevinnan Sophie Creutz och hennes make,

Syskonen af Forselles i slutet av 1700-talet. Adelsbarnen lekte och stöjades ganska fritt till vardags, men vandes också vid vuxet uppförande och klädsel. Målning av Nils Schillmark.

kaptan Lars Reinhold Glansenstiernas förstfödde son fick 1773 namnet Lorentz Johan efter sin farfar, premiärlöjtnant Lorens Glansenstierna, sin far Lars Reinhold Glansenstierna och efter sin morfar, greve Johan Carl Creutz. Sophie Creutz var i sin tur dopfadder åt sitt första barnbarn Sofie Munsterhjelm våren 1801.²⁷ Flickan döptes som traditionen bjöd efter sin mormor Helena Sophie Creutz och sin farmor Esther Sophie Nohrström och samtidigt även efter sin egen mor Vendela Sophie Glansenstierna. Flickans andra namn Johanna, inom familjen Jeannette, syftade i sin tur på fadern Anders Johan Munsterhjelmns andra namn.²⁸

Århundradets engelske modofilosof John Locke betonade barns behov av att få leka och vikten av att ge dem leksaker. Barn var intelligenta varelser som lärde sig bäst under fria och lekfulla former snarare än med ris eller tvång. Åtminstone i de högre samhällsskikten förstod man att barn hade sina egna beteenden och behov. Ett uttryck för det var alla barnsängar, barnkläder, pottstolar, leksaker och läroböcker bland adelshemmens inventarier.

I de adliga familjerna kunde spädbarnen få leka med silverskallror medan man till de äldre barnen köpte trädockor, soldater, djurfigurer,

gunghästar, dockserviser, klockor, racketar, instrument, speldosor, spel och bollar från städernas handelsbodar. För flickors tidsfördriv gjordes små kopior av vuxna kvinnors arbetsredskap såsom spinnrockar, manglar och kärnor. Pojkarna bekantade sig i sin tur tidigt med vapen. Bland husdjuren fanns åtminstone hundar och burfåglar, och barnen underhölls även med sagoberättande. I sina gemensamma lekar ordnade barnen låtsasbröllop, gungade, lekte kull, åkte skridskor, fiskade och badade.²⁹

Könet hindrade inte flickorna från att delta i stärkande friluftsliv. Fröken Jacobina Charlotta Munsterhjelmns största nöje under sin barndom på Tavastby gård i Elimä var att meta. Herrgården var lämpligen belägen vid Teutjärvis strand. ”Eftermiddagen var jag och metade för första gongen på det her året och jag fick niie fiskar”, skrev Jacobina Charlotta 1799 när hon nyss hade fyllt 13. Dagen därpå var fångsten ännu större och hela förmiddagen förlöpte på den utmärkta fiskeplatsen. När vattnet blev varmare blev det badväder. Kring månadsskiftet juni-juli badade herrgårdens flickor varje dag och kunde tillbringa hela eftermiddagen på ”udden”. När sjön frös till var det dags för skridskoåkning. I december 1799 satte systrarna Jacobina Charlotta och Ulla Munsterhjelm i väg tillsammans med godsets pigflickor i samma ålder och skrinade ända till grannbyn.³⁰

Även om det fanns utrymme för lek i adelsbarnens vardag så är det små vuxna som blickar ut mot oss från 1700-talsporträtten av flickor och pojkar. Förteckningen över den åttaåriga Sofia Juliana Kurcks kläder från 1738 ger en bra illustration av en liten adelsflickas garderob. Den unga adelsfröken hade sedan tidigare fjorton linnen, fyra förkläden, tre näsdukar, ett snörliv, fyra nattmössor, två kjolar, fem koftor, en klänning, en morgonrock, en kviltad klänning, tre halsdukar, sex spetsdekorerade nattlinnen, två mössor, ett par silkesstrumpor, en solfjäder, örhängen i guld och ett korallhjärta. I den garderob man nyss låtit sy upp fanns dessutom en röd damastklänning, ett snörliv med valben och stödjärn, en krinolin, en spetsmössa, två solfjädrar, två par skor och handskar.³¹ Listan säger något om det vuxna beteende som förväntades även av små flickor och pojkar. Vid behov tvingades åttaåringen ikläda sig adelsdamens modeutstyrsel, snörliv och krinolin och hon förväntades uppträda med pudrat hår och solfjädern i sin gracila, behandskade hand. Trots att nya tankar om barndomens betydelse som en separat livsfas växte sig starkare under 1700-talet var adelsbarnens barndom och ungdom relativt kort. En genomgående socialisering och fostran mot vuxenheten och dess skyldigheter inleddes senast vid sju eller åtta års ålder

eller rentav tidigare. Barnets studiebanan började med läs- och skrivövningar. Egna bjudningar och fester för barnen var ett sätt att lära ut societets- och umgängeslivets grunder.³²

Uppfostran och utbildning

Eftersom adelsprivilegierna garanterade ståndets manliga medlemmar rätten till rikets högsta militära och civila tjänster så hade formell utbildning eller examina ingen större betydelse. Det var bara uppdrag med anknytning till prästerskapets arbete som av hävd krävde skol- och universitetsutbildning. Undervisningen var anpassad för prästernas och borgerskapets behov och intresserade inte den högsta klassen, som inte heller på 1700-talet skickade sina söner till allmänna skolor där de högvälborna ynglingarna skulle ha kunnat tvingas underkasta sig icke-adliga lärares disciplin.³³

Adelns ideal var en mer praktisk och social uppfostran än den formella skolundervisningen. Moderna språk – framför allt franska – gick före de klassiska språken tillsammans med de ”ridderliga konsterna” fäktning, ridning, dans och teckning. En säker penna var till god nytta när adelsofficern ritade och färglade militära terrängkartor. Den som hade siktet inställt på en militär karriär behövde också kunskaper i matematik, fortifikationslära och artilleriteknik.³⁴ Sådana kunskaper kunde förstås inte inhämtas vid de teologifokuserade universiteterna. Carl Fredrik Aminoff ger en god skildring av målen för den tidens officersutbildning när han berättar om sina upplevelser från 1760-talets Frankrike, där han vid sitt regemente ansvarade för tre unga adelsmäns utbildning. På programmet fanns vapen- och fältövningar, lektioner i dans och fäktning samt föreläsningar i matematik och fortifikationslära. Fritiden tillbringades med promenader, schack, damspel och fjäderboll.³⁵

Om adelsynglingar utbildade sig vid universitetet skrev de vanligtvis in sig som unga, inte ens 15 år fyllda. De siktade sällan på någon examen och kunde studera vid flera olika universitet.³⁶ Den 17-årige Gustav Philip Creutz studerade vid Kungliga Akademien i Åbo i tre års tid i slutet av 1740-talet innan han inledde sin civila karriär i Stockholm.³⁷

Överste Göran Magnus Sprengtportens 13-årige son Magnus bodde på 1780-talet som privatelev i Åboprofessorn Henrik Gabriel Porthans hushåll. Magnus Sprengtporten deltog inte i föreläsningarna vid akademien i Åbo utan fick privatundervisning av Porthan. Undervisnings-

programmet omfattade många språk – franska, tyska, engelska, latin och holländska – samt historia, geografi, fysik och matematik. En blivande adelsman skulle också lära sig goda seder och givetvis dansens ädla konst. Porthan skrev till Sprengtporten att hans skyddsling roat sig med att läsa historiska böcker på egen hand och även ägnat sig åt dans i stadens assambléer.³⁸

Merparten av de finska adelspojkarerna valde dock en militär karriär. Gustav Philip Creutz bror Johan Carl Creutz hade som 13-åring utnämnts till korpral i Nylands dragonregemente, och av hans söner påbörjade Carl Fredrik Creutz åtminstone nominellt sin militära karriär i samma regemente som 12-åring. När den yngste sonen Jan Adolf Creutz fyllt 14 år följde han släktens män i spåren och blev sergeant i flottan. Vid denna tid var det förvisso normalt för pojkar i den här åldern att bryta upp från hemmet vare sig de sökte sig till skolan eller såg sig om efter en plats som hantverkarlärling eller någon annan tjänstgöring.³⁹

Adelspojkarernas tidiga fostran ombesörjdes i regel av en informator, student eller ung magister som flyttade till godset för att under några år ta hand om barnets undervisning. Pastor Samuel Möller, som examinerats från akademien i Åbo tre år tidigare, anlände 1767 till Malmgård i Pernå för att vägleda och utbilda släkten Creutz grevliga barn. Carl Fredrik, den äldste av sönerna, var då 13 år gammal och Jan Adolf ett år yngre.⁴⁰

Samuel Möller var född i Sagu som länsmanason och blev en för Finlands förhållanden exceptionellt duktig och progressiv yrkespedagog. Kanske följde han redan som ung informator samma uppfostringsprinciper som när han lade grunden för den finska soldatutbildningen vid kadettskolan i Haapaniemi som grundades 1781. Vid 1700-talets slut blev denna skola de finska adelspojkarernas viktigaste lärosäte. I undervisningsarbetet var Möllers utgångspunkt att eleverna skulle behandlas disciplinerat men vänligt. Kadetternas ansvarskänsla utvecklades exempelvis genom att ge deras eget ”råd” rätten att behandla överträdelse.

Även när det kom till undervisningsämnen var Möller en pionjär som ägnade stor uppmärksamhet åt de dåvarande samtidsspråken, i synnerhet franska och tyska. Lika progressiv var satsningen på studier i samhällslära, moralfilosofi och historia. Motion, lekar och spel var en del av undervisningen: kadetterna sprang, lyfte vikter, bröt arm, simmade, åkte skridskor, välte kägglor, spelade schack och skådespelade. Det sistnämnda utvecklade enligt Möllers mening såväl gott uppförande som smak, talekonst och intelligens. ”Konsten att behaga” övades i kvinnliga gästers sällskap.⁴¹

Sällskapslivets färdigheter var också en viktig del av adelskulturen. Många adelsynglingar fick en dos av detta genom att tjänstgöra som pager vid hovet.⁴² Att kunna dansa var nödvändigt för både män och kvinnor. Utan dansfärdigheter kunde kvinnorna inte introduceras i societeten, och även om föräldrarna i övrigt inte skulle ha brytt sig nämnvärt om sina döttrars utbildning så sparade de inte in på danslektionerna. Polonäsernas, menuetternas och kontradansernas komplicerade steg måste läras in och dansundervisningen förväntades också ge eleven en god och behaglig hållning. Rätt sätt att röra sig var signaturen för en fin adelskvinna som förväntades ha en framträdande närvaro i sin krets.⁴³ Även musik var en del av adelskvinnornas vardag. Adelsmän och kvinnor behärskade ofta något instrument – överste Göran Magnus Sprengtporten underhöll sina gäster på Braheslott med violinspel, major Carl Johan Aminoff spelade flöjt och även grevinnan Sophie Creutz sväger, kapten Anders Munsterhjelm spelade violin. Kvinnornas instrument var klaveret.⁴⁴

Adelsflickorna fostrades till skickliga textilhantverkare. Redan som barn hade Jacobina Charlotta Munsterhjelm blivit van att använda nål och tråd. Vid sidan av fiskeutflykterna om vårarna hann hon spinna, karda och nysta strumpgarn, brodera, lappa klänningar och sticka strumpor. En god blivande husfru bemästrade vardagens lappande och ylleproduktion från grunden lika väl som konstfärdig brodyr. Spinnandet låg på kvinnornas ansvar i alla ständer, men både män och kvinnor lärde sig brodera. En del adelsmän var så skickliga på att brodera siden och bomull, knyppla spetsar och sticka att de kunde inviga sina kvinnliga bekanta i de nya brodymallarnas hemligheter.⁴⁵

De unga adelsflickornas förhoppningar, tankar om att växa till rätt sorts kvinna, äktenskapet, barnen och värnandet av släktbanden – allt detta samlades i de märkdukar på vilka bokstavsmallar och dekormönster kopierades för märkning av hemgifter. En broderad kräfta syftade på en soldatyngling, en hund på mod, en råbock på en klok man och en stege på någon som klättrade i karriären. Ett rådjur, blommor, en soppskål och en nyckel symboliserade jungfruns förväntade oskuldsfullhet och hustruns obligatoriska värdinneskap och gästfrihet. Blomsterkorgar och livsträd symboliserade fruktsamhet och vikten av släktens fortbestånd. Den unga kärleken uttrycktes genom broderade hjärtan och duvor. Släktbanden och betydelsen av släktens sammanhållning manifesterades genom att brodera in nära släktingars monogram, och även avlidna släktingars monogram broderades – med svart tråd.⁴⁶

Eva Christina Wacklins (g. von Essen) märkduk från 1763. På ylletyget övade adelsflickorna sig på att brodera monogram och olika stygn med silkestråd. Dessa skulle sedan återkomma i decorationen av bland annat hemgiften. Djurfigurer och blommor symboliserade förhoppningar om framtiden.

Redan tidigt i adelsbarnens liv var flitig korrespondens en hederssak. Jacobina Charlotta Munsterhjelm brevväxlade med den ett par år äldre Otiliana Adlercreutz ungefär en gång i månaden. Eftersom väninnan bodde i Borgå, som låg några mil bort, var brevskrivandet ett naturligt sätt att hålla kontakt. Även Jacobina Charlottas systrar och bröder fick brev från henne om de eller Jacobina Charlotta själv befann sig på annan ort.⁴⁷

Dagboken hade ofta samma slags fostrande syfte som brevväxlingen. Den unga flickan eller pojken skrev ner sina upplevelser och övade sig samtidigt i skrivkonsten. Det var självklart att dagboken i det här fallet var fritt tillgänglig för fostraren att läsa och kommentera. Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagbok tjänade tydligt ovannämnda syfte. De korta almanacksartade anteckningarna innehåller heller inget av intim eller personlig art. Även om Jacobina Charlotta skrev att hon plågades av en besvärlig bröstböld eller väntade otåligt på en dans i Lovisa så var det ingenting som hölls hemligt från vuxna eller jämnåriga.⁴⁸

Adelsflickor som uppfostrats hemma behärskade i regel inte skrivandets konst lika väl som pojkarna som fått formell utbildning. Bland flickorna fanns därför såväl utmärkta skribenter som de som knappt kunde hålla i gåspennan. Den högadliga Sophie Creutz hade exempelvis övat eleganta formuleringar sedan barnsben och hade tillsammans med sin syster Eva med all säkerhet fått professionell skolning i skrivande. I Creutz grevliga familj fick antagligen även flickorna dra fördel av de informatörer som anlätades för pojkarnas undervisning. Det var i sig inget ovanligt arrangemang; från samma tid finns nämligen andra exempel på flickor som nyttjade den hemundervisningen som ordnades för deras bröder. Extern undervisning särskilt för flickors behov bekostades i regel inte ens i adliga finska familjer – guvernantens tid hade ännu inte kommit.⁴⁹

Att döma av breven var syskonen Creutz bildning exceptionellt jämställd för sin tid, vilket också framgår av syskonens handstil. Särskilt Sophie Creutz och hennes yngre bror Jan Adolf hade ett i det närmaste identiskt skrivsätt. Båda hade en mycket jämn och liten handstil och skrev med ytterst välvässad gåspenna. Raderna är lika täta och naturligt raka, och även marginalerna har samma bredd och tilltalet är snarlikt. Breven från Sophie Creutz svägerska Anna Glansenstierna vittnar å andra sidan om finska adelskvinnors ofta mycket bristfälliga skrivfärdighet på 1700-talet. Punkt och stora begynnelsebokstäver var närmast okända inslag för den 35-åriga Anna, vars sätt att skriva var talspråksaktigt.⁵⁰

Beläsenheten hos systrarna Munsterhjelm på Tavastby gård i Elimä i slutet av 1700-talet tycks inte heller ha legat på någon särskilt hög nivå.⁵¹ Den 14-åriga Jacobina Charlotta Munsterhjelmns skrivande var klumpigt och hennes tioåriga lillasyster Beata tycks ännu inte ha kunnat skriva eller läsa alls.⁵² Brodern Anders studerade franska, tyska och kanske även engelska under en informator och den andra brodern Otto fortsatte sina studier på universitet, men systrarna Jacobina Charlotta, Beata, Annette och Ulla kunde inte ens läsa franska och behärskade inte heller någon annan boklig bildning. Det är känt att Otto von Essens hustru Ulla Munsterhjelm ombesörjde sina söners utbildning väl och tillsammans med sin make offrade stora summor på detta ändamål. Döttrarnas uppfostran fäste hon däremot ingen större vikt vid och följde därmed samma modell som hade rått i hennes eget barndomshem.⁵³

Trots sin höga ståndstillhörighet hade adelsflickor inte tillträde till de offentliga skolorna, universiteten och militärakademierna som var reserverade för pojkar, och flickorna fostrades förstås inte för höga militära eller civila ämbeten utan endast för äktenskap. I de aristokratiska döttrarnas fostran betonades däremot Bibeln, antikens berättelser och litteraturkännedom. Därigenom öppnade sig allegorierna som adelskulturen odlade även för de aristokratiska kvinnorna trots att de inte studerade latin och latinspråkig litteratur. De fick också viss kunskap om historia, geografi, kultur och moral.⁵⁴

Karriärval och arbete

Adelsmännens karriärval kännetecknades dels av officersbanans centrala ställning, dels av att de kombinerade olika arbeten och växlade mellan olika banor. En ämbetsmannabana var adelsmännens skyldighet mot kronan, fäderneslandet och det gemensamma bästa. Enligt Sveriges regeringsform från 1720 skulle ämbeten tillsättas utifrån erfarenhet och inte efter börd eller ställning, men i 1723 års adelsprivilegier befastes adelns rätt till höga ämbeten.⁵⁵ Vid tjänstetillsättningen av många höga civila ämbeten som landshövding och överståthållare var en officerskarriär till gagn.

De adliga civila ämbetsmännens antal i civilförvaltningen och rättsväsendet i Sverige hade ökat ända sedan stormaktstiden, och på 1700-talet arbetade allt fler adelsmän som ämbetsmän i den civila förvaltningen. Ämbetsmännens löner halkade under seklets lopp efter de

allmänna prisökningarna, även om civila ämbeten i princip hade fast lön och lönerna för höga ämbeten var höga. Samtidigt gav ett civilt ämbete unga män möjlighet att meritera sig i makthavarnas ögon. Detta var så viktigt att många lägre ämbeten var obetalda praktikantjänster.⁵⁶

Officersbanan krävde ofta minst ett eller ett par års tjänstgöring vid något utländskt regemente. Efter att adelsmannen genomfört sin tjänstgöring kunde han övergå till att sköta sitt gods. Det var fallet för Johan Wentzel Rotkirch som efter stora nordiska kriget helt koncentrerade sig på Stensböle gård som makan Barbro Christina Hästesko-Fortuna hade medfört i äktenskapet. Även deras son, major Wentzel Fredrik Rotkirch gjorde en officerskarriär innan han i början av 1770-talet blev godsägare på heltid.⁵⁷ Godsägare skötte i sin tur förvaltningsämbeten på lokal nivå även om de inte lyckats avancera från officersbanan till höga ämbeten inom civilförvaltningen eller rättsväsendet såsom landshövding, hovrättspresident eller kansler för akademien i Åbo.⁵⁸

Staden Åbo på 1700-talet. Till höger domkyrkan med Kungliga Akademien och hovrätten i närheten. För ämbetsadeln var Åbo ett viktigt centrum för förvaltning och sällskapsliv.

Så sent som i mitten av 1700-talet fanns det fortfarande fler officersvakanser än civila tjänster. Eftersom en officer avancerade snabbare än en civil ämbetsman valde många adelsynglingar med blicken inställd på civilförvaltningen därför att, liksom Johan Fredrik Carpelan, först gå officersvägen som erbjöd bättre karriärmöjligheter. Carpelan avancerade också snabbt och gjorde som landshövding i Uleåborgs län från och med 1785 en viktig insats för utvecklingen av särskilt landskapets försvar, skolväsen och näringar.⁵⁹

Karriärvägar som i efterhand framstår som tydliga var i praktiken inte alltid det, och de inbegrep både framgångar och nederlag. Liksom många andra adelsmän sökte sig Göran Magnus Sprengtporten till en internationell officerskarriär. I slutet av 1770-talet fick han av Gustav III medel för att övergå i Frankrikes tjänst och fick dessutom Gustaf Mauritz Armfelt som adjutant. Männens ambition var att med Frankrikes trupper delta i amerikanska frihetskriget som nyligen hade brutit ut. Sprengtporten misslyckades emellertid med sitt ärende i Paris och varken han eller Armfelt fick trots stora ansträngningar resa med till Amerika, dit ett flertal svenska aristokratofficerare begav sig med de franska trupperna.⁶⁰

På 1700-talet var adelskvinnornas möjligheter till egna inkomster eller en yrkeskarriär ytterst begränsade. Hovet erbjöd adelskvinnor livstidstjänster som hovdamer och hovmästarinnor med naturaförmåner och hög penninglön, men Sverige hade bara några få sådana tjänster och de var vikta för högadeln. Däremot kunde anmärkningsvärt många unga kvinnor få bli hovfröknar för en kortare tid. En sådan utnämning var ett gunstbevis som öppnade möjligheter till ett fördelaktigt äktenskap. Först på 1800-talet skulle högvärdiga hovfröknar ur den finska adeln upptas i Rysslands kejsarliga hov.⁶¹ Kvinnor med hög ställning vid hovet hade stort inflytande som de kunde använda sig av för att främja frågor av vikt för dem själva. Kung Fredrik I:s älskarinna Catharina Ebba Horn hörde till Stockholms mest inflytelserika kvinnor i mitten av 1700-talet. Hon fattade tycke för den medellöse Carl Johan Aminoff och hjälpte genom sina egna kontakter och rekommendationsbrev in denne på en gynnsam internationell officersbana.⁶²

I adelskvinnornas liv låg betoningen på det osynliga arbetet utanför ämbetskarriärer och lönearbete. Särskilt för godsfruarna bestod en stor del av arbetet av allehanda planering och administration, där en mångsidig uppfostran kom till nytta både i ledningen av tjänstefolket och i organiseringen av det dagliga arbetet och de många festerna.⁶³

Ogifta kvinnor kunde i årtal sköta sina föräldrars eller syskons ekonomi. Det gjorde Jacobina Charlotta Munsterhjelm som aldrig blev gift utan bodde i sin bror Anders Munsterhjelmns familj och fungerade som en sorts obetald hushållsföreståndarinna åt dennes hustru på Toivoniemi gård i Tulois i närheten av Tavastehus.⁶⁴ Många kvinnor kunde också få små extrainkomster och pengar för sina egna behov genom betalt handarbete åt släkt och vänner.⁶⁵

Äktenskap och familjestruktur

Från och med 1734 reglerades äktenskapet av den nya lagen i det svenska riket som till sist avskaffade de medeltida lands- och stadslagarna. I samma lag fastställdes för första gången en kyrklig vigsel och lysning som obligatorium för äktenskapet.⁶⁶ Nytt i lagen var också makarnas eget samtycke som villkor för ett lagligt förbund: ”Ej må någon til giftermål twingas; utan bör så qwinnans, som mannens friwillige ja och samtycke giftermålet fästa.” Dessförinnan hade äktenskapet framför allt varit en affär mellan fästmannens och fästmöns släkter, även om särskilt kyrkan länge hade betonat betydelsen av den kyrkliga välsignelsen och den egna viljan hos dem som skulle vigas.

Vid sidan av lekar och sällskapsliv började varje adelsflicka tidigt förbereda sig för det kommande äktenskapet. Även pojkarna förbereddes för äktenskap, men inte lika konsekvent och övergripande. Adelsmän försörjde sig antingen med lön från ämbetet eller med intäkter från boställe eller gods, vilket gjorde äktenskapet mindre viktigt för dem än för adelskvinnorna som i 1700-talets samhälle saknade möjligheter till självständig försörjning.

Hustruns hedervärda och i synnerhet moderns inflytelserika roll var eftersträvansvärd för kvinnor. Som värdinna på ett stort gods kunde kvinnan utöva väl så stor makt i familjehushållets krets. En ogift kvinna saknade alla dessa fördelar och sociala prestige, och framtiden för en ogift adelskvinna var på det hela taget ingen dans på rosor. Många åldrande fröknar försörjdes av sina släktingar som något slags biträdande familjemedlemmar och blev i värsta fall någon som omgivningen skrattade åt. Trots äktenskapets status fanns det i nästan alla adelsläkter vuxna män och kvinnor som aldrig gifte sig.

Även om fästmöns och fästmannens preferenser hade betydelse i valet av partner så var föräldrarnas åsikt fortfarande av stor vikt, och äkten-

skapet byggde inte enbart på känslor. Förbundet var även fortsättningsvis framför allt ett stånd-, släkt- och familjerelaterat företag som förutsatte att maken hade en säker försörjning. I synnerhet jordegendom förblev en källa till politisk och ekonomisk makt under lång tid framöver och lämpade sig inte som spelpjäs för den romantiska kärleken. Om ingen arvejord ingick i spelet var brudparet friare att agera efter sina egna önskemål.⁶⁷

En adelsfrökens välförsedda brudkista var en stor ekonomisk investering med tiotals lakan, örngott, bordsdukar, handdukar, servetter och kläder – allt av högsta kvalitet och försett med släktens vapen, adelskronor och märkningar. Det krävande hantverket sysselsatte såväl bruden som hennes kvinnliga släktingar och tjänstefolk i årtal. I Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagbok finns omnämmanden av storasystrarna Annette och Ulla Munsterhjelm's brudkistor. Förberedelserna var emellertid ingen garanti för äktenskap, och av systrarna var det bara Ulla Munsterhjelm som så småningom gifte sig med Otto von Essen af Zellie.

Systrarna spann ändå garn till sina brudkistor, lät lokala allmogekvinnor och yrkesvävare väva tyger och sydde även själva. Med märkningens hjälp kunde man identifiera linnets nuvarande och tidigare ägare. Generationer av familjehistoria bevarades därmed i linnets på adelskvinnornas hyllor. Åren av arbete bedömdes på bröllopsdagens afton när bröllopsgästerna eskorterade det vigda paret till deras gemensamma sovrum. För adelsmän var det en hederssak att ombesörja brudsängen så att den tålde gästernas blickar – den försågs med spetsar, broderat sänglinne och ett praktfullt sidentäcke.⁶⁸

Även om ynglingar och ungmöer upplevde starka förälskelser tidigt i livet så begrep alla att det inte var något att bygga bestående relationer på. Göran Magnus Sprengtporten skickades som tolvåring till kadettskolan i Stockholm där han förälskade sig i trädgårdsmästarens dotter som var ”fräsch som en ros från trädgården, oskyldig som ett lamm” och vars händer var ”vita som snö”. De unga vattnade och rensade odlingsbänkarna tillsammans om morgnarna som i en pastoral idyll.⁶⁹ Likväl hämtades makan Anna Glansenstierna sedermera, som traditionen bjöd, från den egna finska släktkretsen: fästmän var kusindotter till fästmannen.⁷⁰

Carl Johan Aminoff, som inlett sin officersbanan som korpral vid Nylands och Tavastehus dragonregemente, förälskade sig i en bondflicka sommaren 1751 när han som 18-åring tjänstgjorde på Hangö udd. I hennes sällskap tillbringade han sedan ett flertal behagliga nätter.

En tid därefter förälskade han sig i en okänd adelsfröken som besvarade hans känslor. De unga lovade bort sig åt varandra och grubblade över hur de skulle kunna gifta sig. Realiteter satte dock käppar i hjulen då flickans föräldrar aldrig skulle ha låtit henne gifta sig med den unge fattige korpralen som stod på dålig fot med sin far. Ingen präst skulle heller ha samtyckt till att viga dem om de hade rymt. Aminoff fortsatte sin officerskarriär först i Frankrikes tjänst och på 1760-talet på nytt i Sveriges tjänst, och han gifte sig aldrig.⁷¹ Gustaf Mauritz Armfelt hann för sin del som 16-årig kadett fria till en jämnårig flicka i Karlskrona vars föräldrar emellertid betackade sig för det. Lite senare blev Armfelt häftigt förälskad i en herrgårdsfröken som han träffade på väg till Stockholm. Gifte sig gjorde han dock med den högadliga grevinnan Hedvig Ulrika De la Gardie 1785.⁷²

Armfelts äktenskap är ett utmärkt exempel på släktrationernas och de politiska styrkeförhållandenas inverkan på adelns giftermål. Äktenskapet mellan kungens favorit och hovherre Gustaf Mauritz Armfelt och hovfröken, senare hovmästarinnan Hedvig Ulrika De la Gardie ordnades inte av deras föräldrar utan av kungen. Förbundet har framför allt setts som Gustav III:s ynnestbevis mot Armfelt, men det kan också betraktas om ett skickligt sätt för kungen att med kvinnornas hjälp knyta sina politiska motståndare till hovet. Hedvig Ulrika De la Gardies fastrar var Hedvig Catharina De la Gardie och Eva De la Gardie, som båda var politiskt och samhällsligt aktiva och gifta med inflytelserika politiker och ämbetsmän.⁷³ Makarna stod varandra nära trots Armfelts andra relationer, utomäktenskapliga barn, ekonomiska problem och senare politiska onåd och landsförvisning.⁷⁴

Man ska inte glömma att ett äktenskap som framstår som arrangerat i eftervärldens ögon även kunde bygga på bekantskap och parets eget övervägande. Carl August Ehrensvärd, son till Augustin Ehrensvärd som lät bygga Sveaborgs sjöfästning, närmade sig i juni 1784 grevinnan Sophie Sparre med ett friarbrev. Paret hade känt varandra redan i deras barndom när de båda bodde på Sveaborg samtidigt. Sophie Sparres mor var stormrik och född i Surinam där hennes holländske far varit generalguvernör. Sophies far var i sin tur en general som utmärkt sig på Europas slagfält och utnämnts till Sveaborgs kommandant 1772.

Sophie Sparres föräldrar svarade friaren att de lät sin dotter välja livskamrat helt fritt även om de ansåg det nödvändigt att noggrant överväga en så viktig fråga. Carl August Ehrensvärd meddelade Sophie Sparre det positiva svaret från hennes föräldrar och lade sitt öde i hennes händer.

Ett musicerande sällskap avbildat 1763 på en målning på ett dörröverstycke i Hatanpää gård i Tammerfors. Musiken var en viktig del av periodens umgängeskonst.

Hon tvekade emellertid då hon dragit sig till minnes att Carl August Ehrensvärd var en radikal anhängare av upplysningens idéer och därför förhöll sig misstänksamt även till kristendomen. Sophie uppgav att hon trots allt var så pass religiös att enbart dessa omständigheter kunde komma att utgöra ett hinder för ett balanserat äktenskapligt samliv. Hon hade också hört att Carl August var skuldsatt och undrade om hans lön skulle räcka både till att betala skulderna och till att upprätthålla ett ståndsmässigt hushåll.

Carl August Ehrensvärd försäkrade sin fästmö att hans förnuftsdyrkan kommit sig av ungdomens svärmerier som inte längre höll honom i sitt grepp. Hans skuld var dessutom mindre än vad Sophie fått höra och var lånad från flottans kassa, vilket innebar att den inte innefattade någon ränta. Carl August fick årligen en kontant lön motsvarande lånesumman och dessutom innefattade hans löneförmåner en tjänstebostad. Svaren var tillfredsställande för både Sophie Sparre och hennes föräldrar, och i mitten av november fick Carl August Ehrensvärd till sist ett jakande svar på sitt frieri.⁷⁵

Äktenskapslagen och släkttraditionerna till trots kunde relationerna mellan adelns män och kvinnor också vara passionerade och fria från

Miniatyr av Erik Ludvig Armfelts familj på locket till en dosa som sannolikt är av elfenben: maken Maria Salome Schaeffler omgiven av de yngre sönerna Erik Sigismund Hugo Vilhelm och Gustav Mauritz Didrik Fromhold samt i bakgrunden den äldste sonen, löjtnant Carl Ludvig i uniform.

hierarkier. Även om äktenskapet fortfarande byggde på avtal mellan familjer och släkter verkar det inte ha uteslutit kärlek, köttslig lycka eller intimitet. Många antar att de gamla äktenskapen var känslolösa eftersom Sveriges lag inte tillät makarna att själva besluta om sitt äktenskap. Lagen gav dessutom mannen rätt att besluta om många saker för sin makas räkning. Likväl innefattade äktenskapet mycket annat utöver det som inryms i lagböckernas normer, på både gott och ont. Privata brev vittnar ofta om kamratskap. Korrespondensrelationen mellan makar i adelsfamiljer var ofta mycket öppen och jämlik. Hustrun skrev inte till sin make som sin överordnade utan som till en kompanjon och vän.⁷⁶

Förälskelse och äktenskap följdes inte nödvändigtvis åt, men ett ståndsmässigt äktenskap uteslöt inte heller passionerade känslor. Friherre Carl Henrik Klick gifte sig med sin kusin, friherrinnan Anna Elisabet Armfelt och fick därmed ett gods i Karislojo i hemgift, men på bröllopsdagen stod de varma känslorna för hans hjärtas utvalda i första rummet. Så här beskrev Klick sin lycka för sin gode vän Abraham Clewberg i Stockholm 1783: ”... huru kunna de då vara till mods, som utan vänskap eller

estime binda sig vid den person som bringar dem de mästa penningarne eller den största Credit, Gud vet huru sådant folk är beskaffade, men det vet jag at ingen dödlig magt kunnat tvinga mig att gifta mig med någon annan än den, som hade mitt hjerta.”⁷⁷

Det sågs också oftast som en självklarhet att båda makarna i ett 1700-talsäktenskap njöt av sitt sexuella samliv. Att avla barn ansågs fungera bäst om båda makarna var upphetsade och även kvinnans vätskor flödade.⁷⁸ Carl Henrik Klick hade hunnit fylla trettio och hade säkerligen redan många sexuella erfarenheter i bagaget, men trots det bekände han för sin vän att han i brudsängen upplevt ”en ljuffighet som jag förut ej hade idee om”.⁷⁹

Å andra sidan kunde äktenskapet också misslyckas, och en påbörjad skilsmässa kunde driva även adelspar till samboliknande lösningar. Både den världsliga och den kyrkliga lagen tillät skilsmässor om någondera eller båda makarna haft könsumgänge med någon annan än sin äkta hälft. Parten som gjort sig skyldig till äktenskapsbrottet fick dock inte gifta sig innan den oskyldiga parten hade ingått ett nytt äktenskap. Kvartermästare Krister Melartins dotter Ingeborg Melartin dömdes 1737 för hor och tvingades till skilsmässa från maken David Hirn. Den tredje parten i affären var en äldre adelsman, kapten David Gyllenbögel. Ingeborg Melartin och David Gyllenbögel levde tillsammans utan kyrkans välsignelse och hann få fyra barn innan de efter David Hirns död till sist kunde gifta sig i Sääksmäki 1747. Allt som allt fick de fem barn som alla erkändes som barn inom äktenskapet och medlemmar av adelsståndet.⁸⁰

Även om ett förhållande resulterat i barn kunde det vara svårt eller omöjligt att ingå äktenskap om ålderskillnaden mellan de två var alltför stor. På grund av de hinder som skilda ståndstillhörigheter innebar kunde i synnerhet adelsmän ha offentliga ”äktenskap” med sina husfruar. Carl Johan Aminoff, den ogifte husbonden på Gröndals gods i Karis, delade under ett tjugotal år säng med sin husföreståndarinna Ulrica Wulff. Förhållandet resulterade i minst tre barn som nådde vuxen ålder, Gustaf, Carl och Lovisa. Deras gudföräldrar var inte faderns adliga släktingar eller moderns släktingar ur borgarståndet utan underlydande på godset, drängar, pigor och ett skogsvaktarpar. När den adlige fadern dog 1809 smälte barnen in i landsbygdsallmogen, trots att fadern i sitt testamente hade garanterat dem rätt till herrgården på livstid.⁸¹

På 1700-talet hade adliga familjer i genomsnitt mellan fyra och sex barn, inklusive dem som dog som spädbarn eller före femton års ålder. En del av de adliga fick inga barn alls medan andra familjer fick över

tio barn. Syskonskaror på över femton barn var ovanliga, deras andel av ståndsfamiljerna var under en procent medan hälften av familjerna hade mellan fem och tio barn.⁸² Spädbarnsdödligheten var fortfarande hög och inte ens i materiellt välmående adelsfamiljer var det säkert att alla barnen nådde vuxen ålder.⁸³ Bland jordägande adel var barnskaran något större än hos familjer som saknade jordegendom.⁸⁴ Familjens storlek begränsades även av hälsoskäl eftersom det fanns en oro för konsekvenserna av upprepade graviditeter och förlossningar. Man försökte också hålla nere antalet barn för att kunna trygga optimala livsförutsättningar för sina arvtagare. Enligt ärvdabalken hade alla barn arvsrätt, och hade man många barn ledde det följaktligen till att egendomen splittrades mellan samtliga arvingar.⁸⁵

Den genomsnittliga familjestorleken döljer de stora familjespecifika variationerna. Arvid Horn var gift tre gånger och hade sju barn födda åren 1699–1721 av vilka två döttrar och en son nådde vuxen ålder. Fänrik Jakob Johan Cremer var också gift tre gånger och fick fyra döttrar och arton söner åren 1723–1765 varav åtta överlevde sin barn- och ungdom. I äktenskapet mellan överstelöjtnant Odert Johan Gripenberg och hans första fru Eva Gustava Silfversvan föddes tretton barn åren 1749–1765 och Gripenbergs andra äktenskap med Hedvig Christina Hastfer resulterade i fyra barn åren 1768–1776. Gripenbergs första äktenskap med Silfversvan var exceptionellt produktivt, särskilt då bara två av barnen dog i spädbarnsåldern. Det andra äktenskapet med Hastfer var mer typiskt sett till antalet barn. Ogifta adelspersoner som Gustav Philip Creutz och Jacobina Charlotta Munsterhjelm fick inga barn och många par, såsom Ernst Johan Creutz och Ebba Margareta Banér, förblev barnlösa.⁸⁶

Familjen utgjorde, precis som släkten, en central sfär för det adliga livet. Familjens gränser var flytande och förändrades med äktenskap, nya giftermål, syskon- och kusinrelationer och relationer mellan generationerna. Familjen skattades högt och de emotionella familjebanden var starka. Det märks förutom i korrespondensen mellan makar även i brevväxlingen mellan föräldrar och barn och mellan syskon. Makar, barn och syskon tilltalades med känslösamma smeknamn. Modern tilldrog sig ömma tankar från både män och kvinnor. Göran Magnus Sprengtporten skrev med värme om sina barnaår och sin älskvärda mor, och även Gustaf Mauritz Armfelt hade en nära relation till sin mor. Carl Henrik Klick mindes likaså sin barndom i moderns vård med varma känslor.⁸⁷ I Sophie Creutz familj förblev modern i barnens tankar ända till slutet

av hennes långa liv. Sophie var en 45-årig medelålders kvinna när hon skrev följande rader till sin mor Eva Sophia von der Pahlen: ”Än har jag den lycka at få skrifva denna kära tittel; ty hon lefver hoppas jag; den ömaste, den bästa af Mödrar. Du sorgsna – Du min käraste Moder – lef och sköt Din hälsa, at den enda af Dina döttrar nu få omfamna Dig!”⁸⁸

Änkedom, ålderdom och död

Som exemplen på äktenskapspraxis visar var det i adelns kretsar, liksom i de andra stånderna, vanligt att bli änka eller änking och gifta om sig. Död och änkedom tillhörde inte livets slutskede utan berörde människor i alla åldrar. Särskilt vanlig var döden i småbarnsåldern; på 1700-talet dog omkring en tredjedel av barnen före 15 års ålder.⁸⁹ Den genomsnittliga livslängden ökade under 1700-talets gång och både mycket unga och mycket gamla människor blev vanligare i adelsfamiljerna. Barn och vuxna dog i sjukdomar som man saknade effektiva botemedel mot. För kvinnorna var dödsfaran som störst under graviditeter och förlossningar medan männen oftare dog i olyckor. Dödsfall bland småbarn var vanliga och orsakade sorg, men de accepterades också som en del av livet. Unga vuxnas död var svårare att godta.⁹⁰

Inte heller på 1700-talet var döden i adelsfamiljerna privat eller isolerad, utan påverkade hela familjen och släkt nätverket. Den dödas ålder, kön och ställning inverkar på hur döden upplevdes. En vuxens död hade en annan betydelse än ett barns, och en mans död en annan betydelse än en kvinnas. Familjefaderns död innebar utöver den emotionella förlusten även förändringar i relationen mellan familjemedlemmarna, deras socioekonomiska ställning och framtidsutsikter.⁹¹ Att bli änka kunde för en kvinna också leda till ekonomisk självständighet och bestämmanderätt över sina egna angelägenheter medan faderns död för ogifta adelskvinnor oftast innebar en svårare ekonomisk och social situation.

I februari 1800 var Ester Sidonia von Raschau allvarligt sjuk och blev så svag att familjen – hon bodde hos sin dotter och dotterns make på Tavastby gård i Elimä – vakade hos henne och inväntade hennes hädanfärd. Man kallade in släktingar och vänner för att de skulle kunna hedra den 80-åriga Raschau före hennes död och böner lästes för henne i Elimä kyrka. Medan Raschau låg sjuk och slutet närmade sig vakade dotterdöttrarna vid hennes sjukbädd med sina handarbeten. Efter Raschaus död inleddes förberedelserna för begravningen och

sorgetiden. Där ingick att tvätta och förbereda kroppen för begravningen, kistbeställning och sömnad av sorgedräkter samt köp av svartkantat papper och svart sigillvax och avsändande av sorgebud till släktingar och vänner.⁹²

Adelspersoner begravdes kort efter sin död, och under 1700-talet blev begravningen allt oftare en liten tillställning för endast den närmaste släkten. Det blev ovanligt med stora och praktfulla begravningsprocessioner för att manifesteras den dödas ställning, och när så skedde var det oftast på kronans initiativ för exempelvis höga officerare och ämbetsmän samt för hovförvaltningens medlemmar. Fältmarskalk, greve Augustin Ehrensvärd dog den 4 oktober 1772 på sitt officersboställe Saaris gård i Mietois i Virmo efter långvarig lungsjukdom. Hans död och begravning användes snarare till att synliggöra och stärka kungamakten än till att manifesteras adelssläktens ställning och makt. Bara tre dagar efter Ehrensvärds död meddelade Gustav III att fältmarskalken skulle begravas på statens bekostnad och att Sveaborg skulle vara platsen för Ehrensvärds sista vila.⁹³

Ehrensvärd begravdes först på Mietois kyrkogård hösten 1772, och följande sommar fördes hans kropp med ett följe om 100 livdragoner och 48 infanterisoldater från Mietois till Åbo. Där hedrades fältmarskalkens sista resa av stadens ståndspersoner, borgare och hantverkare samt övriga stadsbor. Från Åbo fördes Ehrensvärds kropp sjövägen till Helsingfors där ceremonierna fortsatte och begravningen hölls i Ulrika Eleonora kyrka. Ehrensvärds död och begravning var en statlig ceremoni men också ett mediespektakel som samtida rapporterade om i sina brev och pressen uppmärksammade i flera omgångar.⁹⁴ Ehrensvärd begravdes inte på Sveaborg förrän tio år senare, på sommaren 1783 när hans storslagna gravmonument stod färdigt.⁹⁵

De tidigare utbredda kyrkobegravningarna blev ovanligare under 1700-talet. Prästerskapet och statsmakten ville flytta gravarna bort från kyrkobyggnaderna, antingen till begravningsplatsen eller till de privata gravkapell som adelsfamiljerna uppförde där. Fortfarande informerade man dock i vida kretsar om dödsfallet. Ett svartkantat bud om dödsfallet skickades till släkt och vänner, och utanför ståndet kommunicerades budskapet genom att ringa i kyrkklockorna på begravningsorten och alla andra orter där den döda med familj hade egendomar.⁹⁶